

11.215/
131

ERDÉLYI TUDOMÁNYOS FÜZETEK

SZERKESZTI
SZABÓ T. ATTILA

1941.

AZ EME KIADÁSA

131. SZ.

RÉGI ERDÉLYI
HIMZÉSMINTA-RAJZOK

IRTA:
PALOTAY GERTRUD

MINERVA IRODALMI ÉS NYOMDAI MŰINTÉZET R.-T. KOLOZSVÁR
1941.

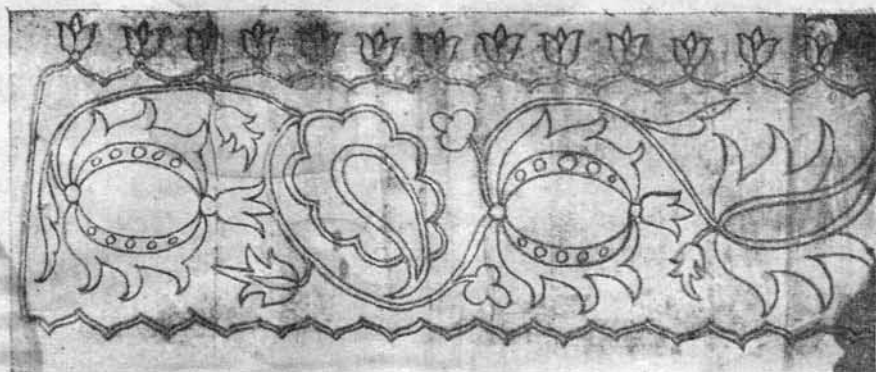
ORSZÁGOS SZÉCHENYI KÖNYVTÁR
Általános Főosztály

11.213/131

ORSZ. SZÉCHENYI-KÖNYVTÁR
Művelődéskönyvtár
194. évf. 11. 421 sz.

1. Rédei Julia szúrkált hímzésminta-rajza.

Régi erdélyi hímzésminta-rajzok.

Az a hat papírlapon fennmaradt hímzésminta-rajz, amellyel az alábbiakban kívánok foglalkozni, az önéletrajzíró Bethlen Miklós kancellár második feleségének, Rédei Juliának tulajdonából származik és családi levéltári anyaggal együtt került az Erdélyi Nemzeti Múzeum tulajdonába; ma is ott őrzik.¹ E mintarajzok közül hármon, a 3., 6., és 9. képen bemutatottan látjuk Rédei Julia sajátkezű névalírást, az 1. és 9. kép mintájának hátlapján pedig Rédei Julia leányának, Bethlen Ágnesnek aláírását. A mintarajzok hitelességének kérdését tehát ezzel eldöntöttnek tekinthetjük. Keletkezési idejüknek megállapítása azonban, s használatuknak, azaz alkalmazás-módjuknak tisztázása már több körültekintést kíván.

Rédei Julia 1686-ban ment nőül Bethlen Miklóshoz. Hogy e mintákat már házassága előtt, vagy csak azután használta-e, erre vonatkozóan névalírásából nem következtethetünk, mert hiszen tudjuk, hogy ezidőtájt férjes asszonyok is leánynevüket írják okmányok, levelek alá. A mintarajzok keletkezési idejéül tehát, csak nagyjából, a XVII. század végét vagy a XVIII. század elejét jelölhetjük meg. Az időponthoz való közelebbi rögzítés dolgában a mintarajzok papírjában látható vízjegyek vizsgálata sem hozott újabb eredményt. A 6. kép

¹ A hímzésminta-rajzokra Kelemen Lajos volt szíves figyelmemet felhívni és munkámat útbaigazításaival támogatni. E mintákat, rajzmásolatban és minden magyarázó szöveg vagy leírás nélkül már közölte ugyan Lukinich Imre (*A bethleni gróf Bethlen család története*. Budapest, 1927. 439), mégsem gondolom feleslegesnek, — már a hitelesség okáért is — tényképpen való újraközlésüket. Felhasználás-módjuknak, a fennmaradt hímzésekkel való kapcsolatuknak művelődéstörténeti jelentősége is megokolttá teszi ezt.

papírjának vízjegyét egy 1679-i erdélyi oklevelen látjuk egyik változatában, a 9. kép papírjának vízjegyét pedig Apor Istvánnak egy 1702-ben kelt oklevelén.¹ Figyelembe kell vennünk azt is, hogy a mintarajzok a papír készítési időpontjánál jóval később is keletkezettek. Bethlen Ágnes névalírása, ha a mintarajzok keletkezési idejére nem is vet világot, adalékul szolgál használatuk korára. Kétségtelen ugyanis, hogy Bethlen Ágnes e mintarajzokat — vagy, egykorú kifejezéssel élve, „példákat” — csak akkor látta el névalírásával, mikor már nem élt szülei házában. Az ilyen hímzsminta-rajzokat ugyanis, ahogy az alábbiakban bővebben kifejtem, sűrűn kölcsönözgették egymásnak a nagyasszonyok, s ezért látták el nevükkel, ahogyan ma is beleírjuk nevünket, kölcsönzés esetére, könyveinkbe. Minthogy Bethlen Ágnes 1719-ben lett báró Kemény Zsigmond felesége, bizonyosnak látszik, hogy e mintarajzok még a XVIII. század derekán is használatosak voltak. A mintarajzok keletkezését megnehezíti ezenfelül egyrészt az, hogy a fennmaradt hasonló mintázatú hímzések között nincsen évszámos darab, másodsorban pedig, hogy e minták némelyike, úgy látszik, igen hosszú időn keresztül, majd az egész XVII. és XVIII. század folyamán kedvelt és használatos volt Erdélyben. Ezek között — részletkutatások hiányában — ma még nem tudunk keletkezési idejüket bizonyító stílusbeli különbségeket kimutatni.

Művészi értékben jelentős és számban is tekintélyes régi úrihímzéseink létrejöttéről, készítmódjáról mindeddig nem sokat tudtunk. Családi levelezésekben többször olvashattunk arról, hogy úri hölgyeink a hímzés, kivarrás, csipke, stb. mintáinak készítéséhez szükségelt „példákat” egymásnak küldözgették, kölcsönözték. Bánffyné Ország Magdolna egy 1563-ban leányához intézett levelében többek közt ezt írja: „Egy példánk vagyon Borbála asszonynál, nagy öreg példa: szövés is vagyon rajta, a te gyöngyös hímed is, az ki az menyegzőre nem készülhete meg, rajta vagyon... Légy érte, küldd meg. Vagy szép szóval, vagy haraggal légy érte... Bizony nagy drága marhánk nál inkább bännök, ha elveszne tőlünk ez a példa.”² Jellemző, hogy nemcsak egymástól kérték-kapták e mintákat a magyar nagyasszonyok, hanem a Magyarországon időző török hivatalnokok feleségeihez is fordultak ilyenekért. Így Batthyány Ferencné 1611-ben magyar levélben fordul Amhát aga feleségéhez, török hímzsminták ügyében,³ Beser ispaia felesége pedig 1609-ben arról értesíti ugyanőt, hogy a kért aranyvarrásos „formát” (mintát) már meg is küldötte.⁴ Hogy Erdélyben, s éppen Rédei Julia és Bethlen Ágnes idejében is szokásban

¹ Kelemen Lajos és Szabó T. Attila szíves megállapítása gr. Kemény Józsefnek az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárában lévő vízjel-gyűjteménye alapján.

² Takáts Sándor: *Magyar nagyasszonyok*. Budapest, é. n. 32.

³ I. h. 456.

⁴ Takáts S.: *A török hódoltság korából*. Budapest, é. n. 52.

volt a hímzés (és egyéb, pl. szabás) mintáknak papíron való lerajzolása, megőrzése, s kölcsönzése, arra Árva Bethlen Kata leveleiben találunk adatokat.¹

Ezeknek a régi oklevelekben említett „példák“-nak, „formák“-nak mibenlétéről, felhasználásmódjáról mindedig mit sem tudunk, s Rédei Julia hímzés-minta-rajzai éppen azért becsesek, mert erre vetnek világot. Mintarajzainak mindenike (1, 3, 6, 7, 8 és 9. kép) tintaszerű fekete festékkel van papírra rajzolva, vagy — régi szóval és a mai népi gyakorlatnak megfelelő, népnyelvi kifejezéssel élve — „írva“. Feltehető lenne az is, hogy e mintarajzokat, egyszerűen a hímzendő vászon alá téve, másolták át, de valószínűbbé teszi egy másik eljárás alkalmazását az a körülmény, hogy az 1. kép mintáján, egymástól 2—3 milliméternyi távolságban, tűszúrásokat látunk a körvonalak mentén,² a minta hátlapja pedig valamilyen fekete porral, talán korommal lehetett bekenve. A minta másolása tehát úgy történt, hogy a rajzot színével a vászonra fektették, arra a részre, ahová a hímzést elgondolták, a felfelé eső fonákját pedig fekete porral erősen bedörzsölték. A por a lyuggatáson keresztül a vászonra nyomódott keresztül, miáltal itt kirajzolódott a minta körvonala. Ezt a körvonalat ezután erősebben utánahúzták, nehogy dolgozás közben elmosódjék. Az eljárás tehát pontosan ugyanaz, mint ami a mai hímzőgyakorlatban, az u. n. „szúrt sablonok“ alkalmazásával napjainkban is használatos. Nem lesz érdektelen megemlíteni, hogy ez az eljárás Nyugateurópában már a középkor óta él. *Paganino* 1527-ben megjelent „*Il Burato, Libro de recami*“ című hímzésmintakönyve és *M. de Saint Aubin* 1770-ben kiadott „*L'art du brodeur*“ című műve is tud ugyanerről. Hogy nálunk is országszerte ismerték és használták Rédei Julia idejében, arról *Huszka József* 1886-ból való vázlatkönyvének egyik lapja tanúskodik.³ A vázlatkönyv lapjához ragasztva egy régi levéltöredéket látunk, amelynek hátlapján hímzés-minta-rajz van, a körvonalak mentén jól kivehető lyuggatással (2. kép). A levél, csonka keltezése szerint, a nyitramegyei Ocskón íródott. Évszáma hiányzik, de az írásból ítélve, a XVII. század közepéről való.⁴ Az, hogy a levél maga mikor íródott, természetesen nem jelenti egyben a hímzés-minta készültének idejét, hiszen a rajzot akár egy évtizedek óta heverő levél hátlapjára is „írhatták“. Maga a minta egyike azoknak a részarányos virágbokormustráknak, amelyek régi úríhímzéseinken, mind a XVII., mind a XVIII. századbelleken, igen gyakoriak. Azt a feltevést, hogy nemcsak a levél, hanem a mintarajz is a Felföldön íródott, támogatni látszik az a körülmény, hogy *Huszka* vázlatkönyvének e lapján,

¹ L. ehhez bővebben EM. XLV, 120 és 124.

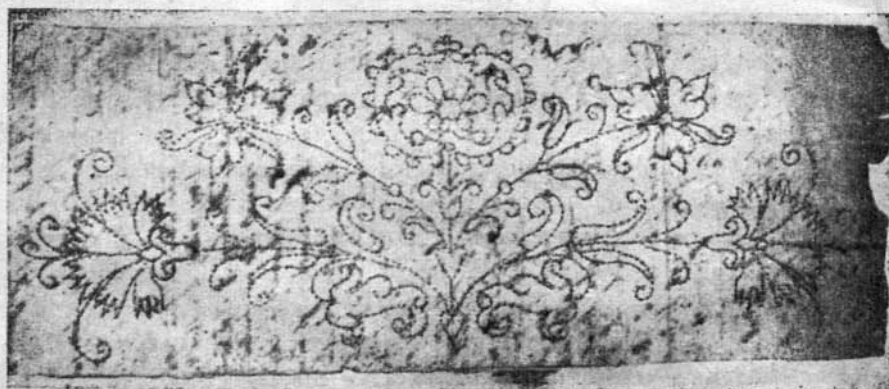
² A fényképen is kivehető a tűszúrások.

³ *Huszka* e vázlatkönyvét a Néprajzi Múzeum képgyűjteményében őrzik F 76.211. lelt. sz. alatt.

⁴ Szabó T. Attila szíves megállapítása.

— de az ezt megelőző és ezt követő lapokon is — csupa felföldi, a helyszínen másolt úrihímzésmintát örökített meg.

Rédei Julia mintarajzaihoz visszatérve, meg kell állapítanom azt, hogy — ennek az egynek kivételével — a többi semmiféle használatnak, átrajzolási eljárásnak nem mutatja nyomát. Így fel kell tételeznünk, hogy ezeket csak mintaként őrizték, s — adandó alkalommal — erről a papírlapról egy olyan másokra másolták át, amelyet azután használtak. Hogy e minták valóban hímzések készítésére valók voltak, azt — kétséget kizáró mintázatukon kívül — az a felirat is igazolja, amelyet Rédei Julia megjegyzéseként, az egyik minta (9. kép) sarkában látunk s amelyről alább bővebben szólok.

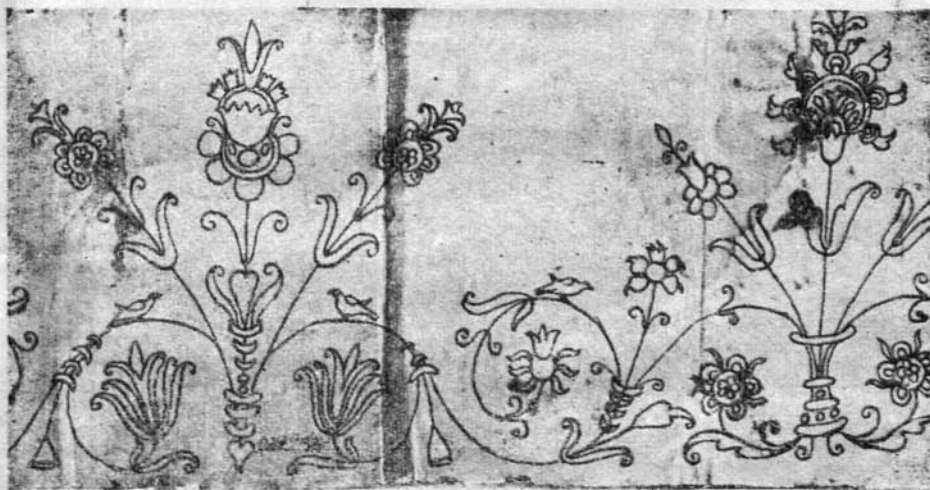
2. Felföldi szúrkált hímzés minta-rajz.

Hogy e minták nyomán miképpen dolgozták azután ki a hímzéseket, azt csak akkor tudnók, ha a róluk készült kész hímzésekkel hasonlíthatnók őket össze. Sajnos, olyan hímzéspéldányok, amelyeknek e mintákkal való azonossága kétségkívül megállapítható lenne, nem ismeretesek. Így csak következtethetünk, részben a hasonló mintájú, egykorú hímzésekből, részben pedig Rédei Julia más mintájú, de hiteles hímzésének kidolgozásmódjából. A 3, 7, 8 és 9. kép mintáihoz találunk is hímzett analógiát (az első háromhoz többet is), de Rédei Juliának tulajdonítható hímzésünk eddig csak egyetlen került elő: a tordai református egyház egyik terítője (11—12. kép).¹ Hogy ez a terítő valóban Rédei Julia adománya, azt írott feljegyzés nem tanúsítja ugyan, de a terítő közepébe hímzett neve és családi címere, valamint az a körülmény, hogy Bethlen Miklós kancellár főgondnoka volt az ó-tordai egyházközségnek, minden kétséget kizárva bizonyítja.

¹ Fényképe az Erdélyi Református Egyházkerület rajz- és fényképgyűjteményéből való. Darkó Ákos hívta fel rá figyelmemet.

A mintarajzok csupán körvonalakat tüntetnek fel, tehát csak a minta vázát adják. Ezen belül azonban a hímzőnek még mindig tág tere nyílt egyéni elképzelései megvalósítására (ami különösen a színek megválasztására és megoszlására, s az öltéstechnikára vonatkozott), valamint a divat követelményei szerint való kidolgozásra. Tudnunk kell ugyanis, hogy e minták igen hosszú ideig, majd kétszáz évig éltek, s hogy kidolgozásmódjuk, színezésük, öltéstechnikájuk igen különböző volt.

Az 1. kép mintája (mérete 36×14 cm)¹ vízszintesen fekvő fűzér egy részlete. Ez kétségtávol ismétlődő minta volt, vagyis a papirlapot annyszor helyezték el egymás után a vásznon, amíg a minta a kívánt hosszúságot elérte.

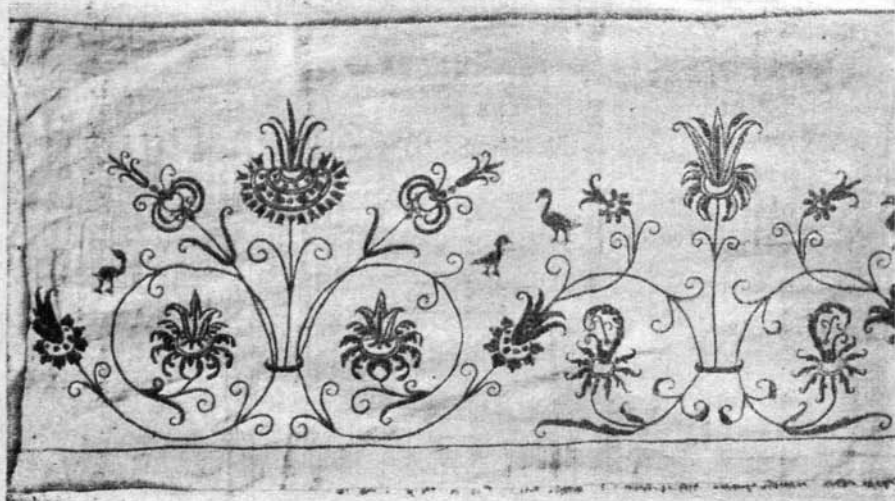

3. Rédei Julia hímzsminta-rajza.

A gránátalmák és nagy levelek váltakozó sora így megszakítatlan fűzért alkot. E minta részletei, különösen a gránátalmák, jólismert elemei XVII—XVIII. századi úrhímzéseinknek; ezeken nemcsak fűzerszerűen, hanem sokféle más alkalmazásban is használták. Hasonló fűzéseket, amelyek szerkezetüket tekintve, a renaissancekori mustrákra nyúlnak vissza, nálunk különösen párnavégeken, s kisebb-nagyobb vászonterítők szegélyén látni. E minta ilyenféle használatára a két oldalát lezáró hullámvonalból is következtetünk, mert párnavégeken kivétel nélkül mindig csak ilyen lezárt mintacsíkot dolgoztak. A hímzendő felület egyenletes betöltésére irányuló törekvést a szárból kinövő, kisebb levelek és bimbók jelzik. Ami most már az e minta nyomán készülő hímzés kivitelezését illeti, itt persze csak feltevésekre vagyunk utalva. Minden valószínűség

¹ A méreteknél nem a papirlapnak, hanem magának a rajznak terjedelmét vettem figyelembe.

szerint egy vagy többszínű selyemmel és fémfonállal hímezték, a felületeket a rajzon megadott módon tagolva a színezéssel. Így pl. a gránátalma-virágok külső szirma és belső magva közé ékelődő karéjok bizonyára más színnel voltak kivarrandók, mint a velük szomszédos felületek, másfelől viszont a bennük levő pöttyök megint másféle fonállal, valószínűleg fémszállal hímeződtek. Egyes hangsúlyos, díszjellegű részleteket ugyanis szívesen varrtak ki fémfonállal. Hasonló szín-váltakoztatást, amelynek célja a hímezett felületeknek színekkel való tagolása, a nagy levélalakú díszítmények kidolgozása során is feltételezhetünk. Ezekhez egészen hasonló leveleket az Iparművészeti Múzeum egy felföldi eredetű

4. XVIII. századi erdélyi úrírhímzés.

vászonkendőjén látunk, zöld selyemmel és ezüstszállal kivarrva.¹ De e mintának helyenként kettős körvonala még egy másfajta hímezőmód lehetőségére is utal; arra, hogy egyes díszítményeknek csupán körvonalát hímezték ki, a nagyobb felületeket hímezetlenül hagyták. Igaz, hogy ez a hímezőmód inkább csak a XVIII. század második felében dívott, amely korból és Erdélyből pl. báró Wesselényi Katának több ilyen módon hímezett urasztali terítőjét ismerjük.² A kettős körvonalat azonban hímezhatték olyan módon is, ahogy Rédei Julia tordai terítőjének sarokdíszítményén látjuk (11. kép). — Valamennyi itt említett hímezőmód technikája laposöltés.

Rédei Juliának az a mintája, melyet a 3. képen látunk (mérete 33 × 82 cm)

¹ Közöltem *Oszmán-török elemek a magyar hímezésben* című munkám (Bibliotheca Humanitatis Historica VI., Budapest, 1940.) 124. képeként.

² Egyiket l. i. h. 96. kép.

egyike a XVII—XVIII. századi úríhímzéseinken leggyakrabban előfordulóknak. Az ugyancsak renaissance-stílusú ismétlődő virágbokrok azonban, az Erdélyen kívüli területről származó példányokon inkább csak egymás mellé helyezettek, míg az erdélyi változatokon a száraz csigavonalban egymáshoz fűzik a virágbokrok alsó részét. Kizárólag erdélyi sajátossága e mintáknak, hogy a virágbokrok között, rendszerint a csigavonal ívéen, madárcák ülnek.¹ Hasonló, csigavonalban egymásbakapcsolódó virágbokros mintát nagy számmal látunk

5. XVIII. századi erdélyi úríhímzés.

ma is erdélyi református templomok úrasztali terítőin, így Gyulafehérvárt, Bősházán, Szilágyzoványban, Buzásbesenyőn, stb.² Rédei Julia e hímzésmintájának két közeli rokonát mutatjuk be a 4. és 5. képen; ezek szemléltetően bizonyítják, hogy egyazon mintát milyen különböző modorban lehet kihímezni, s ezáltal milyen különböző a hímzés egész megjelenése.³ Aki Rédei Julia hímzés-

¹ Ilyen mintát közöl Malonyay Dezső is (A magyar nép művészete, II, XXXVII., XXXIX t. 3. á. és M 79, M 80).

² Darkó Akos közlése alapján, Debreczeni Lászlónak az Erdélyi Református Egyházkerüle gyűjteményében lévő vázlatkönyvében.

³ Mindkét hímzés örökségként szállt Ugron Istvánra, akinek ma tulajdona. A családi hagyomány szerint a 4. á. hímzése gr. Kendeffy Elekné Bethlen Krisztina grófnőé volt 1760 körül, a másik Ugron Istvánné br. Bánffy Annáé 1740 körül.

mintája nyomán dolgozott, az kétségkívül e kétfajta hímzőmód között választott, mert akkortájt ez dívott. A 4. kép hímzése zöld selyemmel és ezüstszállal készült, míg a másikon többféle barna, kék, zöld, rózsaszín, krómsárga, fehér, sötét acéllila és tüzespiros selyem váltakozik ma már oxidált „arany” szállal. Ez utóbbi hímzésnek kidolgozásmódja (öltéstechnikája) is eltér az előbbinek egyszerű laposöltéses felület-kitöltésétől. Itt (5. kép) is laposöltéssel dolgoztak ugyan, de olyan módon, hogy a felületeket keskeny függélyes sávokra bontva, minden ilyen sort külön-külön hímeztek, mégpedig nem egyetlen színnel, hanem minden színből és az aranyból is kb. 1 cm hosszú szakaszt varrtak ki. Az egymás mellé kerülő sorokban természetesen mindig azonos színek kerülnek egymás mellé.¹ Az ilyen modorban hímezett felületek hatása némileg emlékeztet az árnyalásos barokkhímzésekre, de ezektől eltér abban, hogy sohasem törekszik természet-utánzásra. Sem a színek maguk nem azonosak a természetbeni színekkel, sem pedig az árnyalás, azaz a sötétebb és világosabb színek megoszlása, nem igazodik a díszítmények formája szerint a valóságban meglévő árny-megoszláshoz.² Erdélyen kívül evvel a hímzőmóddal sohasem találkozunk, itt azonban nemcsak igen gyakori, hanem a legkülönbözőbb eredetű mintákat is egyaránt evvel dolgozták. Az állítólag Apafi Mihályné Bethlen Kata tulajdonából származó párnalap törökös eredetű ívsoros mintáját is ugyanilyen módon varrták ki.³ Rédei Julia e hímzésmintáját valószínűleg lepedőszélen alkalmazták. Erre enged következtetni egyrészt a minta szélessége, másrészt az, hogy az ilyen alaphoz kinőni látszó és felfelé le nem zárt mintákat leginkább lepedőszélen varrták.⁴ Ennek a gyakorlatnak begyökerezettségére vall az is, hogy számos erdélyi paraszthímzés-típus is ezt a rendet követi.⁵

Rédei Julia soron következő mintarajza (6. kép) véleményem szerint nem egy, hanem két, egymástól egészen független mintát tár elénk (A rajzterület mérete 29×41 cm). A felső, szélesebb minta tagolása, kétoldali szegéllyel való szabályszerű lezártága önálló egészként tünteti fel. Ugyanígy független egész az alsó, keskenyebb minta is. Az eddig ismeretes hímzéseken sohasem fordul elő két ilyen, egymástól független mintájú hímzéscsíknak szorosan egymás mellett való alkalmazása. E feltevésemet, hogy a papírlapon nem egy, hanem két minta szerepel, még az a körülmény is támogatni látszik, hogy rajta Rédei

¹ Készítésmódját l. Ferencz Kornélia: *Magyar úrírhímzéseken előforduló laposöltésfajták*, Kny. a Magyar Iparművészet 1940. évf. 12. számából. 3. kép

² Színhatására nézve l. Malonyai: *i. m.* II, XXXVII. t. felső ábráját.

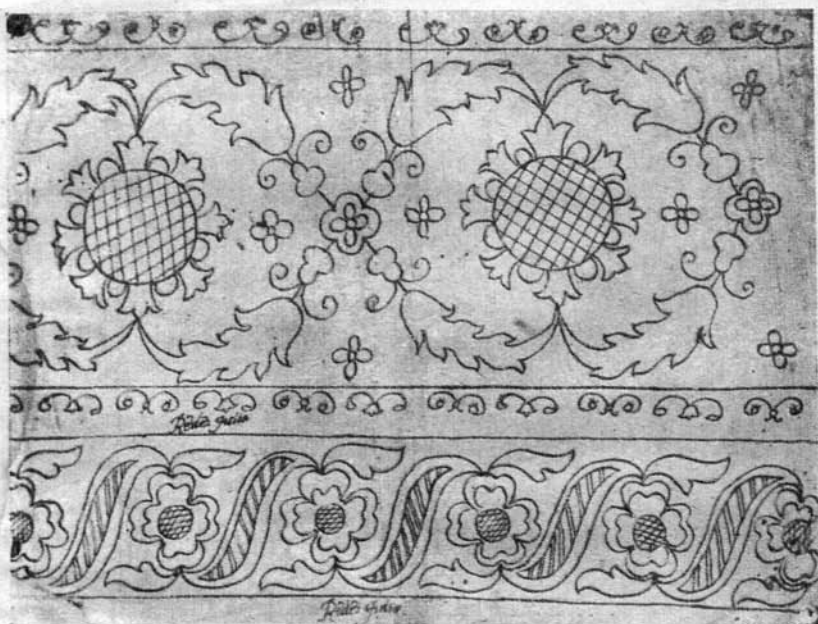
³ Közöltem: *Oszmán-török elemek*, 133. kép.

⁴ Hasonló mintával díszített lepedőszélek legkiválóbb példányai az Iparművészeti Múzeumban és a budapesti Wolfner-gyűjteményben láthatók.

⁵ L. ehhez: Palotay Gertrud és Szabó T. Attila: *Ismeretlenebb erdélyi magyar hímzéstípusok*. A Néprajzi Múzeum Értesítője, 1941: 18–21 l. 63–67. kép és kny.

Julia névalírása két helyen is látható, még pedig határozottan mindkét mintához külön-külön tartozóan. Mindkét minta ismétlődő és tetszés szerinti hosszúságban készíthető.

Ami a rajzot illeti, a két minta nem szokatlan. Két, a felső mintával rokon, felföldi származású úrihímzés, melyen négy-négy átlósan elhelyezett fogazottszélű levél hasonló módon fog közre egy-egy kerek virágot, az Iparművészeti Múzeum gyűjteményében található; ott is ismétlődő mintaként. Ezen a mintán feltűnik, hogy a nagy virágok belsejében még a rácsozás is elő van

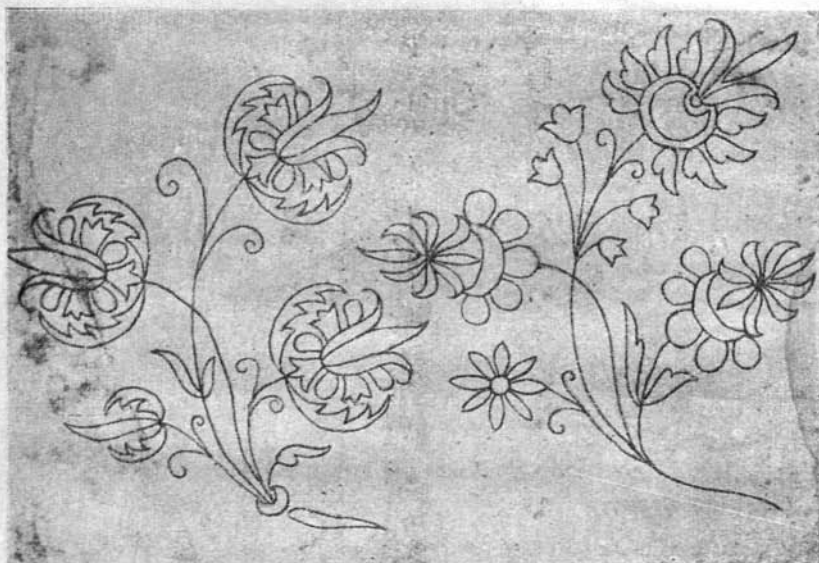
6. Rédei Julia hímzés minta-rajza.

rajzolva, s a levelek metszéstengelyében fekvő kis virágon is gondosan jelezve vannak a színhatárok, viszont a fogazottszélű levelek maguk teljesen tagolatlanok. Bizonyos azonban, hogy ezeket sem hímezték ki egyöntetűen, hanem legalább is a levél erezését, középvonalát, vagy belső magvát jelezték elütő színű hímzéssel, vagy fémfonállal való kivarrással, mint azt az említett, e mintához hasonló két hímzésen is látjuk. E fogazottszélű leveleket egyébként igen sokféle, ötletes és változatos technikával szokták megbontani.¹ A középső nagy virág szirmait valószínűleg váltakozó színekkel, vagy egy színt és fémfonalat váltakoztatva, hímezték ki, mint ahogy egykorú hímzéseken leggyak-

¹ L. ehhez: *Oszmán-török elemek* 109, 120, 121, 122 és 134. kép.

rabban látjuk. Maga a minta újra a renaissance-típusú fűzerek sorába tartozik, de ezeknek erősen megmagyarosodott változata.

Az alsó, keskenyebb minta is fűzér. Feltűnik, hogy a hímzés kivitelezésére milyen pontos jelölések láthatók. A kettős körvonal itt is eszünkbe juttatja a Rédei Julia tordai abroszán (11. kép) látható kidolgozásmódot, de a felület-kitöltésnek természetesen egyéb módjai sem voltak ezért kizárva. Így pl. abból, hogy az ívek belsejében mindig két-két vonal esik közelebb egymáshoz, arra is következtethetünk, hogy ezeknek közeit laposhímzéssel kitöltötték, míg

7. Rédei Julia hímzésminta-rajza.

a közbeeső sáv hímezetlenül maradt. Ilyenfajta megoldásokkal is sűrűn találkozunk régi úríhmzéseinkben.¹

A 7. és 8. képen Rédei Juliának két, illetőleg három olyan mintáját látjuk, amely tulajdonképpen egyazon díszítménynek: az egyoldalt hajló, egymást keresztező szárú virág-ágnak különféle változata. Ez a díszítményfajta még ma is megszámlálhatatlan példányban található egyedül Erdélyben is, hol három-, hol négy- vagy ötvirágú változatban.² Ezt a díszítményt egyrészt lepedőszélekre hímezték, egymás mellé helyezve és ugyanazt a díszítményt

¹ L. ehhez; Ferencz K.: i. m. 2. kép.

² Malonyay is mutat be néhányat úrasztali terítőkről, i. h. I, 60. kép; magam is közöltem i. h. 91, 92, 94, 95, 96. kép. Huszka említett vázlatkönyveiben szintén nagy számmal találhatók terítő-rajzokon.

ismételve, vagy pedig keszkenők, kendők sarkaiba tettek belőle egyet-egyet. Ebből arra kell következtetnünk, hogy a 7. képen látható, egy papírlapra rajzolt két minta egymástól független és külön-külön alkalmaztatott. A minta kidolgozására, a hímzés kivitelezésére nézve a rajz semmiféle útmutatással nem szolgál. A ránkmaradt nagyszámú hímzés-émlék ilyenfajta mintái alapján nem nehéz elgondolnunk azokat a lehetőségeket, amelyekkel a hímző élhetett. Ezek nagyjában a következők: 1. Egyszínű selyemmel (leggyakrabban pirossal vagy zölddel) hímezték a minta legnagyobb felületeit, a kisebb, hangsúlyozni kívánt

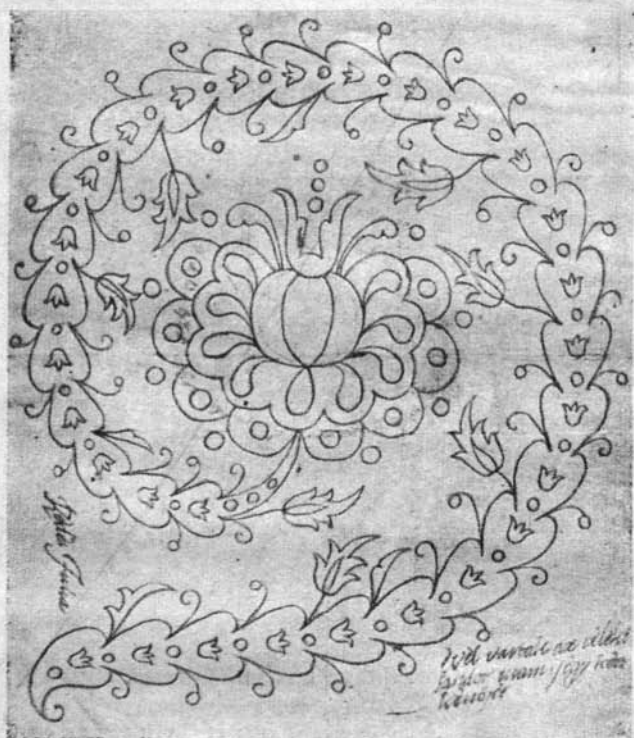

8. Rédei Julia hímzés minta-rajza.

részeket pedig fém- (arany- vagy ezüst-) szállal. Jellemzően hazai kitöltésmód az is (erről máshelyütt bővebben szólottam), hogy a virágok szirmait változtatva hímezik selyem- és fémfonállal. 2. Az egész mintát egyszínű selyemfonállal hímezik, de a nagyobb felületeknek csupán a körvonalát varrják ki, magát a felületet (pl. virágszirmokon) üresen hagyják. Az is előfordul, hogy a virágszirmokat hol egészen betöltik, hol valami levegősebb kivarrási móddal (pl. sakktáblaszerűen) varrják ki.¹ 3. Ha többszínű selyemmel és fémfonállal hímezték hasonló mintákat, rendszerint a színek mentől tarkább együttesére törekedtek; pl. még egyazon virágon belül is gyakran más-más színnel hímezték a szirmokat. 4. Végül a sokszínű hímzés fennebb leírt, sávokban dolgozott változata is szerepelhetett ilyen mintákban.

¹ L. ehhez: *Oszmán-török elemek*, 101. kép.

Rédei Julia hímzés-mintarajzainak legérdekesebb darabjáról (9. kép) utolsóul szólok (Mérete 34×32 cm.). Érdekessé teszi ezt a lapot a rajta látható két felirat. Egyik, a lap alsó jobb sarkában Rédei Julia sajátkezű írása: „*ével vartak az teleki sandor uram jegy keszkenőjét*“. E megjegyzés nyilván arra utal, hogy Teleki Sándor jegykendőjére Rédei Julia házában hímezték ezt a mintát.

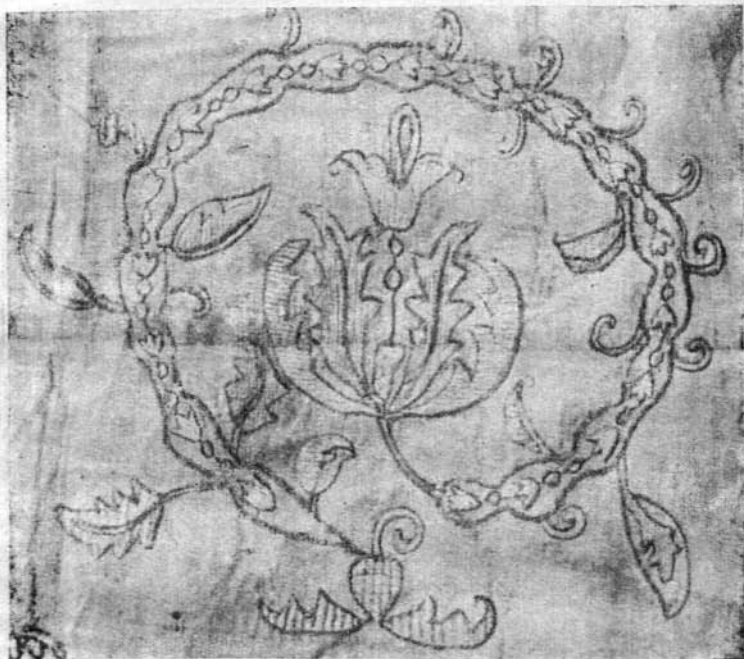

9. Rédei Julia hímzés-minta-rajza.

Szokás volt ugyanis a lakodalmi keszkenők, asztalterítők, ajándékkendők hímzését az effélében járatos úrasszonyra bízni. Hogy Rédei Julia is ilyennek számított, mintarajzai bizonyítják. 1729-ben pl. Teleki Józsefné Bethlen Kata készítteti el varróival Teleki Sándor kérésére a Judit leánya menyegzőjére szükségelt szkófiumos, meg színes selyemmel kivarrt¹ patyolatkendőket.¹ Lehetséges azonban az is, hogy a szóbanforgó minta esetében jegyajándéku szánt kendőről van szó. Annyi mindenesetre bizonyos — s bennünket most ez érdekel köze-

¹ EM. XLV. 119.

lebből, — hogy a szóbanforgó minta a jegykeszkenőnek négy sarkát díszítette. Lehetséges az is, hogy ezenfelül a négy szélére is került belőle egy-egy, sőt esetleg még a kendő közepébe is. — A másik felirat, amelyet a mintarajzon látunk, a középső nagy virág külső, karéjos szirmain vonul végig s meglehetősen elmosódott. Érdekessége, hogy a hímzés készítmódjára vonatkozó utasítást tartalmaz. Olvasata¹: „Ezekben legi(ene)k N(agy?) kockak a vagj csak igj maradgja(na)k.“ Ha bizonyossággal nem is tudjuk, hogy milyenek lehettek a

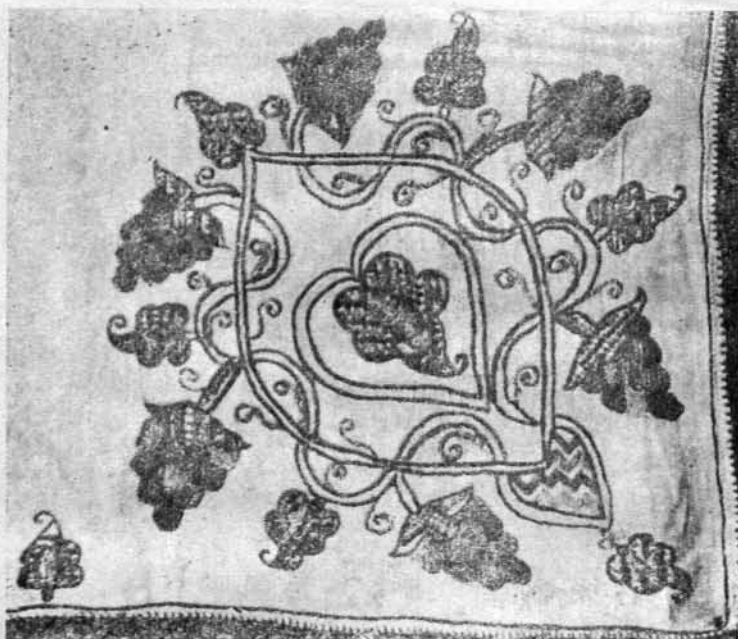
10. A koltói református templom egyik terítőjének hímzése.

szirmokba hímzendő „nagy kockák“, annyi mindenesetre megállapítható ennyiből is, hogy a minta kivitelezésében a hímzőnek meg volt adva a lehetőség egyéni változtatásokra. Valószínű, hogy a „nagy kockák“ az akkor szokásos, négyszögekre bontott laposhímzés módra vonatkoznak.² Ami magát a mintát illeti: az a csigavonalban kunkorodó, nagy virágban végződő díszítmény — mint máshelyütt kimutattam — török eredetű s nálunk a hódoltság korában nemcsak meghonosult, hanem szervesen beleolvadt úrhímzéseink díszítmény-kincsébe. Rédei Julia mintájának

¹ Szabó T. Attila olvasása szerint. A rövidítések feloldása ()-ben.

² L. ehhez: Ferencz K. i. m. 4. és 7. képét

az a különlegessége, hogy mindamellett, hogy a virág maga egészen nyugati, renaissance-jellegű, a kunkorodó, szár igen sok török emléket őriz még nemcsak alakjában, hanem tagoltságában is. Törökös benne az, hogy egy nagyobb díszítménybe egy kisebbet helyeznek bele, amely jelenséggel az oszmán-török díszítő művészetben lépten-nyomon találkozunk, csomózott szőnyegen, hímzésen, agyagműves tárgyon egyaránt. Törökös ezenfelül a hosszú, fogazotszélű levélnek szárrá alakulása is. E díszítmény hímzett elődjét, a fogazotszélű levél belsejében

11. A tordai református egyház Rédei Juliától származó terítőjének sarka.

elhelyezett virág-ágat egy Erdélyből származó, állítólag 1670-ből való, török vagy törökös magyar eredetű bársony nyeregtakaró aranyhímzésén látjuk.¹ A szárrá alakult fogazotszélű levélből kihajló bimbók és levelek már mindenképpen hazai járuléknak tekinthetők; ezekkel vászonhímzéseinken már találkoztunk.² A mintarajz meglehetősen részletes utbaigazítással szolgál a hímzés színeinek elhatárolására. A szirmok belsejében lévő pettyek, vízcseppalakú részek bizonyára más színű fonállal (valószínűleg fémszállal) készültek, mint az ezeket

¹ *Oszmán-török elemek*, 150. kép.

² I. h. 119 és 122. kép.

körülvevő területek. E minta hímzésmódjára nézve érdekes összehasonlítás képpen a koltói ref. egyház terítőjének mintáját (10. kép) szemügyre venni.¹ Ennek a fehér selyemmel és pamuttal kivarrt terítőnek nagyobb felületeit különféle laposöltésfajtákkal töltötték ki, zeg-zug sorokkal; keskenyebb és szélesebb sávokban hímezték, s körvonalait hangsúlyozták. Minthogy a koltói terítő adományozója ismeretlen, nehéz volna azt a feltevést megkockáztatni, hogy

12. A tordai Rédei Julia-féle terítő közepe.

készítője ismerte volna Rédei Julia mintáját. Azonban mivel ez a minta nagyon ritka, bizonyos, hogy a kettő között van valami összefüggés. Még csak egyetlen hasonló díszítményt ismerünk, a nádasdaróci református templom egyik terítőjéről.² Annak a már többször megfigyelt jelenségnek, illetőleg megállapításnak, hogy a református templomok úrasztalterítőire ugyanazokat a mintákat hí-

¹ Darkó Ákos szíves útmutatása. A hímzés képe az Erdélyi Református Egyházkerület gyűjteményében van.

² Uo.

mezték, amelyek világi célra készült keszkenőkön is szerepelnek, ez is egyik bizonyítéka.

Végezetül bemutatom a tordai református egyház Rédei Julia-féle terítőjének sarok- és középmintáját (11—12. kép). A rózsaszínre fakult selyemmel és arany-ezüstfonállal hímzett díszítmények mintája teljesen eltér Rédei Julia fennebb leírt mintarajzaitól; ebből arra következtethetünk, hogy Bethlen Miklós feleségének e ráánkmaradt rajzokon kívül természetesen más hímzésmintái is lehettek. Mintabeli állományának egészére, s e minták hímzésbeli alkalmazására, kidolgozásmódjára csak a még magántulajdonban ismeretlenül lappangó, vagy erdélyi református templomokban fel nem kutatott hímzésművei vethetnek majd teljes világot. Addig is, míg ezek elő nem kerülnek, érdemesnek tartottam e mintarajzokat bemutatni, nemcsak azért, mert régi úrihímzéseink készítmódját magyarázzák meg, hanem mert ezek során elsőízben győződhattunk meg arról, hogy egyazon kézben is milyen különféle típusú és eredetű minták voltak. Keleti és nyugati származású, évszázados múltú és csak nemrégiben hozzánk-került mustrák szerepelnek Rédei Julia mintarajzai között, de mindannyi egységes, egyöntetű stílust tükröz: a régi magyar, erdélyi, úrihímzés jellemző stílusát.

